5. Dinler Tarihinin Temel Kaynakları

İslam tarihinde diğer dinler hakkında bilgi verme geleneği Kur'an-ı Kerim'le başlar. Kur'an; Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiîler ve Mecusilerden söz etmektedir. Bu bilgiler, Müslüman âlimleri diğer din ve inançlar hakkında araştırma yapmaya ve onlarla ilgili eserler ortaya koymaya yönlendirmiştir.

12 Şinasi Gündüz, "Giriş", Yaşayan Dünya Dinleri, s. 17-24; s. 6-8.

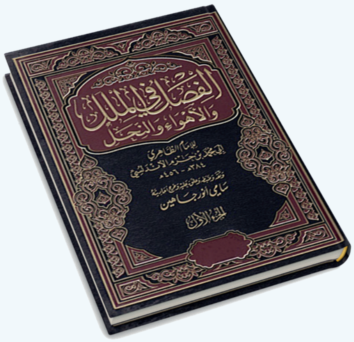

Görsel 1.2: İbn Hazm'ın "Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal" adlı eseri

İslam dünyasında diğer dinlerle ilgili çalışmalar hicri ilk asırda başlamıştır. Bu dönemin bir ürünü olan "el-Fırak" ve "er-Redd" tarzı eserler, dinleri tarafsız olarak ele almadığı ve nesnel olmayan yaklaşımları nedeniyle modern dinler tarihinin amaç ve metotlarına aykırıdır. Abdulkahir el-Bağdâdî'nin (ö. 1037) "*el-Fark Beyne'l-Fırak*" ile Gazâli'nin (ö. 1111) "*er-Reddü'l-Cemîl*" adlı eserleri bu tür çalışmalar arasında sayılır.

Aynı dönemlerde diğer dinleri objektif olarak inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Bunun en güzel örnekleri Bîrûnî'nin (ö. 1048) "*Tahkîku Mâ li'l-Hind*" ile Ebu'l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah'ın (ö. 1092) "*Beyânü'l-Edyan*" adlı eserleridir. Özellikle Bîrûnî'nin adı geçen eseri, modern dinler tarihi bilimi için çok önemlidir. Bîrûnî, Müslüman bir âlim olarak diğer dinler konusunda objektif davranabilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bîrûnî'nin *"Tahkîku Mâ li'l-Hind"* adlı eseri, Hinduizm konusunda tarafsız kaleme alınmış önemli bir eserdir.

Şehristanî'nin *"el-Milel ve'n-Nihal"* adlı eseri, mukayeseli dinler tarihi çalışmalarının ilki kabul edilir.

Sonraki dönemlerde din çalışmaları "el-milel ve'n-nihal" tarzına dönüşmüştür. Vahye dayanan dinler için "milel" (dinler, milletler), diğer dinler için de "nihal" (yollar, mezhepler) terimleri kullanılmıştır. Milel-nihal tarzının en iyi örnekleri arasında İbn Hazm'ın (ö. 1064) "Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal" ile Şehristanî'nin (ö. 1153) "*el-Milel ve'n-Nihal*" isimli eserleri sayılabilir. Özellikle Şehristanî'nin adı geçen eseri, yüzyıllar boyu bilim çevrelerinde kaynak kitap olarak kullanılmıştır.[13]

Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'ne kadar "el-milel ve'n-nihal" ile "kısas-ı Enbiyâ" tarzı eserler veya bunların tercümeleri ön plandadır. Dinler tarihi, bilim dalı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme hareketlerinin de etkisiyle eğitim kurumlarında yer almaya başlamıştır.

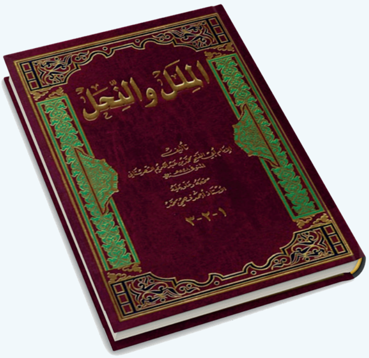

Görsel 1.3: Şehristanî'nin "el-Milelve'n-Nihal" adlı eseri

BİLİYOR MUSUNUZ?

Cumhuriyet öncesi dönemde dinler tarihi ile ilgili kaleme alınan ilk eser, Şemseddin Sami'nin Esâtir isimli kitabıdır. Masallar anlamına gelen esâtir, Kur'an-ı Kerim'de geçen ve "eskilerin masalları" anlamına gelen "Esâtîru'l-Evvelîn" ifadesinden alınmıştır.

13 Günay Tümer, "Din Bilimleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 9, s. 334-335; Baki Adam, Dinler Tarihi El Kitabı, s. 24-25.

Türkiye'de Dinler Tarihi Dersinin Gelişimi		
Dönem	**Fakülte/Bölüm**	**Ders Adı**
1874	Dârülfünun Edebiyat Fakültesi	Tarih-i Umumî ve İlm-i Esatiri'l-Evelîn
1911	Ulum-i Şeriyye Şubesi	Tarih-i Din-i İslam ve Tarih-i Edyan
1914	Medresetu'l-Mütehassısîn	Tarih-i Edyan
1918	Medrese-i Süleymaniyye	Tarih-i Edyan
1924	İlahiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi	Türk Tarih-i Dinisi ve Tarih-i Edyan Tarih-i Felsefe-i Edyan
1933	İslam Tetkikleri Enstitüsü	Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi Umumi Dinler Tarihi
1949	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	Dinler Tarihi
1959	İslam Enstitüleri	Mukayeseli Dinler Tarihi
1971	Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	Dinler Tarihi
1982	İlahiyat Fakülteleri	Dinler Tarihi
Günümüzde	İlahiyat, İslami İlimler ve Dinî İlimler Fakülteleri; İmam Hatip Liseleri	Dinler Tarihi

Dinler Tarihi Kitapları

Mehmet Şemsettin Günaltay

- **Şemseddin Sami, Esatir (1893)**
- **Ahmet Mithat Efendi, Tarih-i Edyan (1911)**
- **Mahmud Es'ad b. Emin Seydişehri, Tarih-i Edyan (1912-1915)**
- **Es'ad, Tarih-i Edyan (1912)**
- **M. Şemsettin Günaltay, Tarih-i Edyan (1922)**
- **Hilmi Ömer Budda, Dinler Tarihi (1935)**
- **Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi (1938)**
- **Annamarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş (1955)**

Batı'da dinler tarihi, akademik bir disiplin olarak ilk kez Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, 19. yüzyılın sonlarına doğru İsviçre, Hollanda ve Belçika üniversitelerinde Dinler Tarihi Kürsüleri kurulmuştur. Bu kürsülerin kurulmasında sadece bilimsel kaygılar değil ideolojik çatışmalar, siyasal projeler ve oryantalist bakış açısı belirleyici olmuştur.

Bazı Avrupa ülkelerinde devletlerin laikleşmesi sonucunda dinî konuların öğretilmesi ve araştırılması kilisenin tekelinden çıkmıştır. Bu da dinler tarihi çalışmalarına hız kazandırmıştır.

Batı'da Dinler Tarihi Kürsülerinin kurulmasına karşı en sert muhalefet, Katolik Kilisesi tarafından yapılmıştır. Kilise hem bilgi üzerindeki hâkimiyetini hem de toplum huzurundaki saygınlığını kaybetmek istemediği için dinler tarihi çalışmalarına karşı çıkmıştır. Kilise, bu çalışmaların Hristiyanlığın temelini sarsacağı ve inananların zihninde şüphe uyandıracağı endişesini taşımıştır. Nitekim Kilise endişesinde de haklı çıkmıştır. 20. yüzyılda Kitab-ı Mukaddes, Kilise ve Hristiyan dogmalarının tarihsel eleştiriye tabi tutulması, Hristiyanlığı temelinden sarsmış; Hristiyanlığın, diğer dinler gibi bir din olduğu, başka düşünce sistemlerinin ve dinlerin tesiri altında kaldığı ortaya konulmuştur.

Bazı Avrupa ülkelerinde Dinler Tarihi Kürsüsünün kurulmasını destekleyenler, aynı zamanda sömürgeci anlayışın savunucuları olmuştur. Dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürgeleri ve yoğun ticari ilişkileri bulunan ülkeler, kendi çıkarlarına hizmet edecek, Doğu dilleri, kültürleri ve dinleri konusunda uzmanlara ihtiyaç duymuştur. Bu uzmanların ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde sömürülen halkların üzerinde hâkimiyet kurmak daha kolaylaşmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Batı'da İslam üzerine yapılan çalışmalar, dinler tarihinden ziyade taraflı ve ön yargılıdır. Bu da İslam'ın objektif ve tarafsız araştırılmasının önüne geçmektedir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Din fenomenolojisi; dinlerdeki benzer olay ve olguları aynı değerde görerek karşılaştırır. Bu yöntem, araştırmacıyı indirgemeci bir bakışa sürüklemesi, sadece benzerliklerden yola çıkarak tarihî verileri göz ardı etmesi ve hayali bir kurguya götürmesi gibi nedenlerle eleştirilmiştir.

(Kürşat Demirci, Dinler Tarihinin Meseleleri, s. 10-13)

Dinleri inceleme konusu yapmak için önce "Dinler Bilimi" tabiri kullanılmıştır. Dini çok yönlü incelemeyi amaçlayan bu yaklaşım çok genel ve iddialı bulunmuştur. Bunun yerine dinleri objektif ve tasviri olarak incelemeyi amaçlayan "dinler tarihi" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. [14]

Dinleri objektif ve tarafsız incelemeyi amaç edinen "dinler tarihi" çalışmaları, başlangıçta dinlere katı bir tarihçi mantığıyla bakmaya başlamıştı. Daha sonra dinler hakkında yalnızca tarihî bilgiler vermekle yetinmeyip aynı zamanda dinî duygu, yaşantı, tutum ve tavırları ele almayı amaçlayan "karşılaştırmalı dinler tarihi" tabiri ortaya çıkmıştır.

Katı dinler tarihçiliğinden kaçışı ifade eden diğer bir kavram ise "din fenomenolojisi"dir. Din fenomenolojisi, dinin tarihî boyutunu göz ardı ederek derin anlamını yakalamayı amaç edinmiştir. Böylece ele aldığı konuyu herhangi bir yargıya varmadan betimlemeyi amaçlamıştır. [15]

14 Ramazan Adıbelli, "Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Fransa'da Dinler Tarihi Disiplininin Oluşumu", s. 115-133.
15 Kürşat Demirci, Dinler Tarihinin Meseleleri, s. 10-13.